

ПРИКАЗИ КЊИГА

БРАНКО БОРОЈЕВИЋ: „ДРУГА СТРАНА РАТА“

Издање ВИЗ ЈНА „Војно дело“ 1959 г.

Појавом књиге „Друга страна рата“, наша војна литература добила је један интересантан рад из домена проучавања рата са морално-политичког аспекта. Књига је — по речима аутора — „расправа о проблемима изграђивања и одржавања борбеног морала првенствено са морално-политичког становишта у којој су коришћене многе истине и сазнања из области војне науке, социологије и психологије“.

Значај ове књиге је, пре свега, у актуелности и важности проблема о коме се расправља. Никада се људи раније нису у толикој мери бавили питањем морала народа и армије у рату као што то чине данас. До тога је дошло како због пораста свести и сазнања о њеној улози у савременим друштвеним збивањима тако и због бурног развоја ратне технике и промена у начину ратовања. Оба ова фактора су условили да се питање морала људи у рату и борби јавља данас и по садржају и по форми у измењеном виду и да се, у вези с тим, појављује његова нова „специфична тежина“ у склопу и у односу на остале факторе рата. Брз развој нових друштвених процеса и научно-техничких остварења, који се директно и снажно испољавају и на пољу вођења оружане борбе, налажу војно-теориској мисли сваке поједине земље да будно и неодложно прати и широко истражује нове појаве из домена морално-политичке стране вођења оружане борбе — како би њиховим суочавањем са стварношћу и потребама властите земље била у стању да успешно и на време теориски уопшти и обради сву ону материју са којом се улази у процес изградње моралне снаге народа и армије за рат. Читајући Боројевићеву књигу остајемо под снажним утиском тог сазнања.

Књига „Друга страна рата“ добија још више у значају због тога што је она пионирски рад ове врсте код нас. Ослањајући се на веома богато ратно искуство стечено у току Народноослободилачког рата на морално-политичком васпитању, као и на веома разноврстан и обилан практично-теориски рад из ове области у послератном развоју и раду на јачању моралних снага наше Армије, аутор чини осетан корак на путу даљег теориског уопштавања наших досадашњих искустава и садашње праксе — трудећи се да читаву материју сагледа и теориски обради у светлости потребе наше Армије у евентуалном рату.

Пионирски карактер овог рада налаже читаоцу — нарочито онима који се посебно баве изучавањем моралног фактора у рату — да уложи посебан напор у погледу што објективније анализе и оцене

ове књиге. То је потребно не само зато да бисмо се према писцу објективно понели (имајући у виду и изванредне тешкоће пионирског подухвата) већ и још више зато да би се допринело утврђивању стварно сазнатог, уопштеног и научно формулисаног у овом делу, и да би се помогло учвавању оног што је недовољно обрађено, или исправљању оних поставки које су неодрживе. На такав критички став читаоца упућује и сам аутор који у Предговору препоручује своје ставове критичкој пажњи читалаца. Имајући све то у виду настојаћемо да кроз приказ појединих делова књиге и неких проблема које она покреће допринесемо остварењу тог задатка.

Имајући у виду да код нас није досада објављена посебна студија о појму борбеног морала, писац је у првој глави овог дела покушао да га разјасни, не улазећи у све његове појединости. Значај расправљања о било ком појму — нарочито из области друштвене надградње — огледа се у томе што од његовог целовитог и правилног разјашњења умногоме зависи како његова теориска разрада тако и практична људска делатност. Полазећи од тог сазнања аутор у уводном излагању каже: „Правилно разумевање суштине овог појма (борбеног морала — примедба М. С.) пружа велику помоћ старешинама у јединицама у руковођењу и васпитању својих потчињених у миру и рату“. С обзиром на све то, треба се осврнути на начин разјашњавања појма борбеног морала у овом раду.

Позитивно је што аутор у разјашњавању овог појма изразито наглашава да у рату где се насилно и кондензовано решавају класне или државне (блоковске) супротности, политичка свест људи — тј. њихова убеђеност у неопходност, праведност и узвишеност циљева за које се боре — има примарну улогу. То је било потребно изнети не само зато што се данас у свету код знатног броја теоретичара појављује тврдња да је морал људи у борби у основи психолошка категорија, већ и због тога што и у појединим радовима наших психолога провејава призив таквог гледишта. Исто тако треба истаћи да је аутор јасно показао и то да не постоји неки „општи војнички морал“ изван морала друштва, који у класном друштву нужно носи обележје класног морала. Међутим, и поред овог што је истакнуто као позитивно, у целини не можемо бити задовољни дубином понирања аутора у појам борбеног морала нити методом који је применио у његовом разјашњавању.

У циљу пружања истините слике о битним својствима ствари, треба, пре свега, утврдити садржај појма о коме се расправља. Ако погледамо како је то у овом раду учињено утврдићемо да Боројевић, покушавајући да одреди садржај појма борбеног морала, меша (не раздваја) три ствари: свесно — емотивно — вољну компоненту морала; факторе и околности који утичу на изградњу борбеног морала и, на крају, његов стварни садржај.

Свесно — емотивно — вољна компонента није и не може бити истоветна са појмом садржаја борбеног морала. То су само елементи морала који нам говоре да човек иступа у њему као целовита личност, у јединству свести, емоције и воље. Постоји исто тако, читав

низ фактора који у мањој или већој мери утичу на формирање борбеног морала — које је аутор правилно и на широкој скали уочио (организација армије, дисциплина, техника, утицај противничких дејстава итд.) — али се сви ти фактори налазе изван садржаја појма борбеног морала. А сам тај садржај налази се у моралним нормама које — маколико да су у армији специфичне — у основи одражавају друштвене интересе у нашој свести и у рату и у борби усмеравају делатност људи и захтевају од њих извесне одређене начине и поступке.

Да би се на научној основи објаснио било који појам потребно је, даље, одредити његов обим. Суштина одређивања обима појма састоји се у његовом разграничењу од свих оних појава и категорија које су с њим повезане и налазе се у јединству (прожимају се). Зато је и аутор требало да макар и у најосновнијим потезима издвоји моралну свест од политичке и правне (закони и прописи који регулишу норму војничког живота), као и од војностручне — мада се у пракси налазе у тесној међусобној повезаности. Истина, он је о свему овоме понешто рекао, али недовољно и несистематизовано.

Читалац је очекивао да ће овде добити одговор и на питање због чега аутор у основи поистовећује појам борбеног морала и морала армије. Тим пре што термин борбен морал није код нас у НОР-у био одомаћен, као ни у послератном периоду. Аутор нам, међутим, није изнео аргументе којима би доказао да су то два истоветна појма (он је и сам недоследан и употребљава разне термине: најчешће „борбени морал у условима оружане борбе“, затим „морал у борби“ и „морал јединице“). Из онога што читалац може да закључи из читаве књиге — примењујући индуктивни метод анализе — долази се до закључка да је појам „морал армије“ шири од појма „борбени морал“ и да би, највероватније, сам термин „борбени морал“ најадекватније изражавао садржај појма „морал у борби“. Јер, ако је борбени морал конкретан (посебан) облик друштвене моралне свести у условима борбе, тада он не може у потпуности да изрази све оно што се подразумева под појмом „морал народа и армије“ — мада изражава срж тог појма.

На крају разматрања појма борбеног морала аутор (уз извесне оправдане оградe) даје своју дефиницију борбеног морала, која гласи: „Борбени морал је конкретан облик колективне свести о држању и поступцима људи у условима оружане борбе, која се манифестује у уверености људи у оправданост борбе коју воде, у њиховом позитивном расположењу и непоколебивој вољи да и по цену залагања живота истрају у тој борби до победе, без обзира на све тегобе и повремене неуспехе.“

Мислимо да се овако формулисана дефиниција не би могла саввим прихватити. Замерке би јој биле у следећем:

— Није обухватила све важније елементе о којима је аутор претходно расправљао, тако да се, на пример, из дефиниције не види на чему се заснива борбени морал (његови главни извори).

— Термин „колективна свест“ је неадекватан и неправилан. Тај термин је употребљаван у т.зв. *колективно-психолошкој* социолошкој

теорији са циљем да се покаже да човекова морална свест живи одвојено од њега у неком друштвеном телу. Зато га марксистичка теорија и одбацује.

— Према дефиницији излази да се морална свест манифестује у политичкој свести („... у уверености људи у оправданост борбе коју воде...“). Међутим, ствар тако не стоји. Политичка свест уствари прожима моралну, а ова последња се манифестује у поступцима и држању људи.

У формулисању појмова и категорија моралног фактора нарочито нам корисно може да послужи метод друга Кардеља у дефинисању појмова из области савремених друштвених процеса. (Види, на пример, дефиниције нације и бирократије). Из његових научних радова и студија види се да код њега дефиниције ове врсте имају четири основна дела: 1) општи део дефиниције; 2) на бази чега се садржај појма формира; 3) у оквиру чега се формира; 4) у чему се манифестује.

И поред тога што треба прихватити све разлоге које аутор наводи у Предговору кад говори о заиста великим тешкоћама кад се жели објективизирати морална свест, и мада смо свесни да му разјашњење овог појма није био главни циљ рада, ипак остаје чињеница да овај део књиге није сасвим успешно обрађен. Сигурно је да би књига знатно добила у квалитету да је више пажње поклоњено разјашњавању појма борбеног морала.

Констатујући да се у савременој војној литератури поклања изванредна важност проучавањима проблема моралног фактора, аутор је правилно поступио што је у свом раду дао доста простора и посветио велику пажњу осврту на различите погледе и методе у изградњавању борбеног морала. Јер, у схватању тог проблема постоји данас тако велика разноликост (нарочито на Западу), да се само путем критичке анализе многобројних социолошких и психолошких праваца и схватања може доћи до утврђивања научне истине и вредности свега оног што је садржано у појму „морални фактор“.

Аутор полемише са десетак буржоаских социолога, психолога и вјјних теоретичара који феномен морала на овај или онај начин одвајају од његове друштвено-економске условљености и објашњавају га са становишта његовог биолошког или психолошког садржаја. Није тешко уочити да је аутор солидно изучио веома обимну литературу теоретичара са којима полемише, а посебно треба истаћи његово научно оправдан став да се према радовима теоретичара који припадају идеалистичком правцу односи научно.

Мишљења смо да би било погодније и за читаоца прегледније да је аутор груписао гледишта идеалистичких социолога и психолога према основним правцима којима припадају у науци, излажући њихове заједничке позитивне тековине и недостатке њихових схватања и ставова.

Снажан развитак биологије у другој половини XIX века, који је дошао као последица епохалних Дарвинових открића, довео је до тога да се водећа социологија тога доба развија као *биолошка соци-*

ологија (социјал-дарвинизам). Њени најеминентнији претставници третирају и објашњавају друштвене појаве са становишта биолошких закона, покушавајући да докажу условљеност класних разлика и осталих друштвених противречности биолошким својствима људи. Отуда се у периоду Првог светског рата јавља читав низ војних теоретичара који су покушавали да веома сложени комплекс моралног феномена поистовете и објасне са оним што је у човеку нагонско и потсвесно. Међутим, сама друштвена пракса и даљи развој науке демантовали су основне поставке ове теорије, тако да је она данас превазиђена и углавном напуштена. Упоредо и повезано с тим превазиђен је и у основи напуштен и онај њен део који се односи на оружану борбу, тако да она за данашњу војну теорију није од већег интереса.

Из потребе да се научно објасне бурни друштвено-економски процеси XX века — као и због немоћи биолошке социологије — поникла је у капиталистичким земљама нова грана социологије, т.зв. *психолошка социологија*. За њу је карактеристично да жели и настоји да чисто психолошким узроцима разјасни друштвене појаве и развој друштва као целине. Ова је грана социологије све до данашњег дана остала водећа у оквиру идеалистичког правца, а егзистира и развија се кроз више теорија (индивидуално-психолошка, социјално-психолошка, колективно-психолошка итд.).

Нарочито је карактеристичан и интересантан буран развој социологије у Америци после Другог светског рата, која данас има највећи утицај и на начин третирања проблема изградње моралних снага у армијама Запада. Ова је социологија у основи одбацила рад на проналажењу општих теориских поставки и законитости, већ се свом снагом оријентисала на најшира конкретна истраживања поступака појединаца и група, развијајући притом врло ефикасне методе и технику мерења друштвених појава (социометрија).¹⁾ Овакве се методе све више примењују у армијама на Западу у проучавању понашања људи у борби, и уопште у условима војничког живота.

Ослањајући се на достигнућа психологије (која се задњих деценија силно развила) и емпиричке социологије, данас се на Западу све више форсира војна психологија идеалистичког правца којој се сасвим ненаучно додељује приоритетна улога пред другим наукама. Боројевић је — чврсто се ослањајући на марксистичку теорију — показао сву нелогичност прецењивања улоге војне психологије и правилно указао на њен стварни удео у изградњи борбеног морала. Говорећи о том проблему аутор на једном месту каже: „Познавање ратне вештине и општедруштвених и политичких страна рата, уз богату ратну праксу, омогућавало је војним старешинама да се правилно снађу и не поседујући посебна психолошка знања. Заправо они су кроз практичан рад и односе углавном правилно и психолошки

¹⁾ Позитивност социометрије огледа се у томе што пружа богат чињенични материјал, док јој је главни недостатак што запоставља изучавање законитости друштвених појава.

поступали, а сада, уз помоћ педагогије и психологије, могу у томе далеко више да учине ослањајући се на научне истине и искуства. Ту је, дакле, допринос психологије јако значајан, мада није приоритетан у поређењу са многим научним дисциплинама које су једнако, а и више од психологије потребне за војну делатност“ (стр. 44).

На крају разматрања питања различитих прилажења проблемима борбеног морала аутор узгред баца поглед и на праксу Совјетске армије. Нису нам познати разлози који су аутора навели да у овом питању буде шкрт и непотпун (можда оскудност литературе?). Разуме се да је стагнација друштвених наука у стаљинистичком периоду нужно морала да има читав низ негативних последица и у третирању питања морала армије и народа, независно од тога што се моралном фактору придавао изванредан значај. За стаљинистичке догматичаре карактеристично је да апсолутизирају значај политичког фактора у области морала, истичући да је морално све оно што државно и партиско руководство предузима у политичкој борби и акцији, јер се све то одвија под заставом „виших интереса“. Такво догматско третирање односа политичке и моралне свести људи значи да се моралном корелативу није давало оно место и улога у односу на политику које му марксистичка теорија признаје, и доводило је до вулгарног упрошћавања процене друштвених процеса, посматрајући их кроз добро познати шаблон и метод „црно — бело“. С друге стране, после XX конгреса КПСС осећају се нова струјања и много већа живост у њиховим друштвеним наукама што се одражава и на војно-теориску мисао, посебно на онај део који проучава морално-политички фактор у оружаног борби. Са раније неуобичајеном смелашћу критикује се пракса улепшавања („лакирања“) властите стварности у пропагандном и васпитном раду, као и потцењивање моралних снага буржоаских армија што је раније било карактеристично. У васпитном раду све се више удара акценат на развијање човечних односа у армији и на комплексније сагледавање проблема изградње морала јединица.

И само ових неколико напомена указују да је ова материја требала да добије више места у књизи „Друга страна рата.“ Тим пре, што се на нашем општем идеолошком фронту одмакло већ подалеко у научној анализи и објективној критици бирократизма и догматизма.

Више од половине простора у књизи „Друга страна рата“ посвећено је проблемима изградње и одржавања борбеног морала (II и III глава). У њима је на основу ширег проучавања и систематизације нашег богатог ратног искуства, а делом и послератног развоја — као и на бази проучавања страних искустава — на интересантан начин уопштен и прецизиран већи број питања и метода у изградњи моралних снага армије и народа. Ове две главе по квалитету обраде отскачу од осталих. У њима читалац може да нађе много интересантног и корисног.

У глави „Проблеми изградње борбеног морала у рату“ пошло се са сасвим исправне, не увек уобичајене позиције: да се покаже како је у изградњи храбрости, самопрегора, издржљивости људи у

борби важније поћи од онога што се васпитним радом може постићи (у оквиру датих објективних околности) да би они такви заиста и били, него ли да се овом питању приђе првенствено са становишта „лечења“ последица које уништавајућа снага ватре и удара има на психу човека. За остварење тог циља од многобројних фактора и средстава аутор с пуним правом даје највећи значај стварању убеђености људи у неопходност и оправданост борбе коју воде у изградњи и учвршћењу војних колектива. Зато је тим питањима и посветио највише пажње, обрађујући их целовито. Једино би се могла ставити замерка на уводни део ове главе („Борба и позитивна својства људи“). Овде се разматрају својства људи више са психолошког становишта и то сасвим изоловано од мотива који их покрећу и циљева за које се боре — тако да овакав начин прилажења питању донекле личи методу психолошке социологије са којом се полемисало у претходној глави. (Иначе, у овом делу има мешања појмова својства човека као природног и као друштвеног бића).

У глави „Проблеми одржавања борбеног морала“ свестрано се улази у питање свих оних негативних утицаја које борба испољава на психу човека. Посебно треба истаћи напоре које је писац морао да уложи при проницању у многа сазнања психологије да би читаоцу и научно и довољно популарно разјаснио феномене страха, панике, халуцинације, „живчане“ итд.

Из многобројних примера нашег рата, који се у овој глави наводе, очигледно је да је у њему било често и много разних психолошких проблема и да су они решавани у основи на психолошки начин, а не само путем општег идеолошко-политичког васпитања. Улогу „психолога“ одиграла је партиска организација заједно са институцијом политичког комесара. Ослањајући се на дугогодишње богато искуство КПЈ у борби за права угњетених људи и за хуманизацију њихове личности — они су према појединцима предузимали читав низ мера и поступака који су били чисто психолошког карактера. Разуме се, такве мере биле би чешће, благовременије и ефикасније да су наши кадрови у то време располагали знањима из психолошких наука.

На крају свог рада писац даје критику теорије „психолошког рата“, анализирајући је као саставну појаву „хладног рата“ у послератном развоју. Демаскирајући жеље и поставке оних који хоће да прикажу вођење „психолошког рата“ као мање-више ствар приватних компанија и појединаца, Боројевић с правом указује — и на примеру наше земље показује — да је вођење „психолошког рата“ и у доба мира инструмент одређене националне политике. Истовремено он у полемици указује на сву ненаучност оног гледишта које психолошком рату даје одлучујућу улогу у вођењу оружане борбе. Међутим, с обзиром да је ово сама за себе веома обимна тема којој се у овом раду није могло дати довољно простора — нужно је дошло до тога да у овој полемици има доста недореченог и неразјашњеног.

У погледу структуре књиге и распореда грађе у њој, може се ставити приговор да у пуној мери није обезбеђен принцип хомогености

и логичне повезаности. Ово се нарочито односи на IV главу („Морал и политичко-пропагандни рад у рату“) чија грађа штрчи из оквира целине, а истовремено унутар ње не постоји чврста повезаност. Ако се томе дода и извесно понављање кад се говорило о методама и формама политичког рада у НОР-у, тада читаоцу после прочитане књиге заиста треба посебан напор да пред очима задржи компактност садржаја.

Без обзира на замерке које се могу учинити, књига „Друга страна рата“ остаје вредан и користан рад. Она ће, пре свега, послужити нашем старешинском кадру да схвати ширину и комплексност моралног феномена у рату, а истовремено ће му бити и ослонац у организовању васпитно-политичког рада у циљу припрема јединица и установа за рат. Књига ће, исто тако, корисно послужити и оном делу наших кадрова који се бави темељитијим проучавањем ових питања, јер ће у њој моћи да нађе многе појмове и ставове научно разјашњене. Књига је открила и покренула и извешан број питања за дискусију и даље анализе. Верујемо, такође, да ће појава ове књиге дати новог потстрека целокупној нашој истраживачкој и теориској делатности на пољу изучавања морално-политичког фактора, јер је она убедљиво показала колико користи можемо имати од таквог рада. У томе је, сматрамо, њена посебна вредност.

Генерал-мајор авијације
Милија СТАНИШИЋ